

**О.А.Біда,
М.В.Картель**

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В СІЛЬСЬКІЙ МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН ПРИРОДНИЧОГО СПРЯМУВАННЯ

Проблемі сільської школи приділяється неабияка увага у зв'язку з тим, що відродження і розвиток сільської школи – це, перш за все, відродження села, це збереження і розвиток нашої держави. У зв'язку з ускладненням демографічної обстановки в сільській місцевості потрібно особливу увагу звернути саме на малокомплектні школи (СМКШ), на організацію навчально-виховного процесу в них. У наш час визначальною є тенденція збереження і розвитку СМКШ. Відповідно до неї повинно діяти наше суспільство, в тому числі педагогічна наука, завдання якої – узяти на себе методичне забезпечення підготовки вчителів спеціально для СМКШ.

Даною проблемою займаються і провідні вчені нашої і зарубіжних країн (Савченко О.Я., Пакулова В.М., Нарочна Л.К., Кузь В.Г., Мелешко В.В. та інші).

Малокомплектна початкова школа – це школа, в якій початкові класи об'єднані в класи-комплекти. В ній не тільки відсутній якийсь комплект класів, а й функціонують всі класи, наповнюваність яких становить 4-7-12 учнів тощо. Подібні школи за певною зміною обставин (наприклад, міграції населення) можуть у будь-який момент одержати статус класичної малокомплектної школи і навпаки [1].

Важко вирішується в сільській місцевості проблема суспільного дошкільного виховання дітей, менше половини дошкільнят перебувають у дошкільних установах. Особливо гострою є ця проблема для невеликих сіл, де дитячі садки практично відсутні. Саме життя підказало в 70-ті роки розпочати вихід із цієї скрути: розмістити під одним дахом, в одному приміщенні і школярів, і дошкільнят. Тобто, об'єднавши в одну систему школярів і дошкільнят, створити комплекс „Школа – дитячий садок” (ШДС), в якому провідна роль належить школі [2].

Сільські діти значно ближчі до природи, до сільського господарства, ніж міські. Їх потрібно орієнтувати на роботу в сільськогосподарському виробництві, адже багато хто з випускників сільських шкіл оберуть своєю професією сільськогосподарську працю [3].

У багатьох селах функціонують малочисельні початкові школи при наповнюваності класів 10-15 дітей і менше. Це створює специфічні умови для роботи вчителя, що вимагає дещо іншої організації навчально-виховного процесу [4].

У системі роботи малокомплектних шкіл чимало набутків, накопичено певний досвід роботи вчителів початкових класів у класах-комплектах. Проте є ще багато невирішених проблем, зокрема:

1) потребує вдосконалення організація навчально-виховного процесу і активнішого впровадження співпраці учнівського та педагогічного колективів;

2) випускник вузу, потрапляючи на роботу в сільську малокомплектну школу, стикається з рядом проблем, які непередбачені вузівською програмою. Методика вивчення предметів, яку опановують студенти, спрямована на класи з нормальною наповненістю;

3) недостатньо видається науково-методичної літератури з питань організації навчально-виховної роботи в сільській малокомплектній школі.

Метою даної роботи є проблема вдосконалення підготовки студентів до організації і проведення самостійної роботи на уроках з курсу „Я і Україна” в сільській малокомплектній школі при викладанні матеріалу природничого спрямування.

Для розв’язання даної проблеми в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини діє лабораторія „Проблеми сільської початкової школи”, головним завданням якої і є дослідження проблем сучасної сільської школи і, отже, якого вчителя вона потребує.

В рамках держбюджетної теми „Підготовка студентів до застосування інноваційних технологій навчання в умовах сільської малокомплектної школи”, над якою працює лабораторія, з метою підвищення рівня підготовки майбутніх учителів до роботи в СМКШ підготовлено і видано:

1. Сільська малокомплектна школа: Для вчителів почат. класів і студ. пед. ф-тів. – К.: Наук. світ, 2000. – 34с.

2. Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання: Навч. посібник для студентів пед. ф-тів вищих навч. закладів та класоводів. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2000. – 400с.

У методичному посібнику „Сільська малокомплектна школа” розглядаються питання: проблеми сільської малокомплектної школи; умови організації навчально-виховного процесу сільської малокомплектної школи; проблеми навчання обдарованих дітей сільської малокомплектної школи; особливості проведення одно предметних та однотемних уроків природознавства в сільській малокомплектній школі; особливості проведення уроків сільськогосподарської праці в малокомплектній школі; самостійна робота учнів малокомплектних шкіл на уроках природознавства; позакласна робота в малокомплектній школі.

У підручнику для студентів педагогічного факультету „Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання” дана проблема представлена в окремому розділі (розділ 9), де висвітлюються проблеми сільської малокомплектної школи, зокрема, умови організації навчально-виховного процесу, навчання обдарованих дітей; з’ясовуються особливості проведення уроків природничого спрямування у малокомплектній школі, наводяться приклади організації самостійної роботи учнів на уроці природознавства; подано завдання для самостійної роботи студентів, словничок.

У підручнику звертається увага на умови організації навчально-виховного процесу сільської малокомплектної школи. Зокрема, пропонуються оптимальні варіанти для об'єднання класів у комплекти, визначаються відмінності методики і структури уроку в класі-комплекті. У зв'язку з тим, що значне місце на уроці малокомплектної школи відводиться самостійній роботі, для структури уроку характерні не назви етапів, а переходи: „з учителем – самостійно”, „самостійно – з учителем”, кількість яких визначається кількістю класів у комплекті, змістом предметів та рівнем сформованості в учнів прийомів самостійної роботи. Для комплекту з 2-х класів, один з яких – 1-й, оптимальна кількість переходів може бути 5-6. Із зростанням рівня самостійності першокласників, кількість переходів зменшується до 4-5. Отже, вчитель має 4-5 разів перебудуватися на занятті то з одним, то з іншим класом, пам'ятаючи весь час про головну мету уроку: вміти розподілити хвилини між учнями всіх класів так, щоб вони засвоїли матеріал саме на уроці [1].

На заняттях студенти визначають труднощі в роботі вчителя, пов'язані з обмеженістю використання різноманітних прийомів навчання, неможливістю уявити евристичну бесіду, емоційну розповідь.

Уникнути недоліків у роботі з класом-комплектком можливо в разі знаходження оптимального варіанта поєднання індивідуальних і фронтальних форм організації навчання. А це успішно досягається в процесі навчальних дій.

Вивчаючи матеріал даного розділу, майбутні вчителі переконуються в тому, що головними відмінностями методики і структури уроку в класі-комплекті є: самостійна робота учнів – обов'язковий елемент кожного уроку, її можна проводити кілька разів; застосування підручників, індивідуального роздаткового матеріалу, таблиць, що передбачає внесення до змісту поданих у них завдань додаткових інструкцій, які допомагають учням виконувати самостійну роботу; чергування самостійної роботи з роботою під керівництвом учителя.

Етапи „самостійна робота” – „робота з учителем” мають чітко чергуватись. Особливістю проведення уроків є обмежені можливості для використання засобів наочності, кіно- та діафільмів, природних об'єктів, що збіднює процес сприймання. Класовод має урізноманітнювати методи навчання.

Основна функція вчителя в умовах одночасної роботи з двома, трьома класами – пояснення нового матеріалу.

В роботі під керівництвом учителя провідними є словесні методи – бесіда, розповідь, пояснення. І це цілком природно, адже в умовах обмеженого спілкування з учителем дуже важливо організувати таку діяльність, за якої діти чують зв'язне, логічне пояснення, емоційну розповідь або самі міркують уголос.

Щоб забезпечити осмисленість і повноту сприймання, виклад нового матеріалу бажано завершувати закріпленням.

Специфіка проведення уроків у класі-комплекті зумовлює різноманітність самостійних робіт, які є обов'язковим компонентом кожного уроку. Самостійні роботи розвивають увагу дітей, виробляють здатність міркувати, формують самостійність як рису характеру дитини.

Самостійні роботи підвищують інтерес учнів до предмета, розвивають їх ініціативу й активність, сприяють зменшенню навантаження домашньою роботою. Використання різних видів самостійних робіт допомагає педагогу творчо підходити до побудови уроку.

Плануючи самостійну роботу, вчителеві потрібно: визначити її місце у структурі уроку в кожному класі-комплекті; передбачити труднощі, які можуть виникнути під час роботи; визначити зміст, обсяг та форму завдань, в якій вони будуть запропоновані; в чіткій послідовності планувати її невеликими, логічно закінченими частинами, враховуючи тривалість самостійної роботи; підібрати дидактичний матеріал (гербарій, колекції, роздаткові та інструктивні картки), таблиці, схеми, слайди тощо; знайти раціональний спосіб перевірки роботи. Дитину перш за все необхідно навчити працювати самостійно із наочними посібниками, приладами, підручниками тощо. Організуючи самостійну роботу, перед дітьми необхідно чітко поставити мету завдання та визначити шляхи його виконання. Під час вивчення курсу „Я і Україна” недопустимо всю самостійну роботу зводити до читання й переказування підручника.

Самостійна робота будується по-різному, залежно від підготовки учнів і вимагає оволодіння ними певними навичками.

Для організації самостійної роботи пропонується проводити: підготовчі вправи до вивчення нового матеріалу (повторення за підручником, робота з картками, таблицями); самостійне засвоєння нового матеріалу, подібного до вивченого, за детальною інструкцією; різноманітні тренувальні вправи;

Обсяг і характер самостійної роботи визначається вчителем залежно від змісту уроку, багажу знань учнів, що відповідає їхній підготовці.

Кожен учитель може підібрати для самостійних робіт у класі з урахуванням специфічних умов такі завдання: порівняння певних фактів, явищ; спостереження згідно з планом; складання описів; малювання об'єктів; проведення дослідів; робота з таблицями чи пам'ятками, розробленими вчителем.

Тривалість самостійної роботи зумовлюється складністю і обсягом завдань. Зрозуміло, що обсяг самостійної роботи в одному класі залежить від зайнятості класовода з іншим класом. Тому час, що відводиться на самостійну роботу, може складати від 25 до 75% часу уроку. Основними недоліками розподілу часу в класі-комплекті є фактична його втрата (великі паузи) і неправильне дозування окремих етапів заняття або видів роботи. Це зумовлено такими причинами: часті й багатослівні пояснення роботи, яка буде наступною; невміле використання завдань для індивідуальної роботи; нераціональна перевірка виконаної роботи; невдала організація робочого місця тощо.

Залежно від цілей уроку і дидактичних особливостей виучуваного матеріалу самостійні роботи можуть бути навчаючого, закріплюючого і контролюючого характеру. Самостійній роботі в класах-комплектах властиві не стільки контролюючі, скільки навчаючі функції. Тому самостійну роботу можна проводити на різних етапах уроку. Найчастіше вчителі застосовують її під час перевірки засвоєних знань, підбиття підсумків роботи з певної теми, закріплення нового матеріалу.

У разі проведення самостійної роботи з метою закріплення нового навчального матеріалу учнями дуже важливо знайти правильне співвідношення між керівною роллю вчителя і роботою учнів; воно може залежати від змісту уроку, багажу знань школярів.

Для самостійного ознайомлення слід пропонувати учням і новий матеріал. Вчителю слід визначити, яку частину матеріалу необхідно викласти самому, а яку школярі можуть засвоїти на уроці самостійно за допомогою натуральних об'єктів, роздаткового матеріалу, таблиць чи пам'яток, спеціально розробленого плану тощо.

Велике значення у вивченні нового матеріалу має робота над малюнками і діаграмами, оскільки вона привертає увагу учнів до ілюстрацій, вчить робити висновки. Подібні роботи займають набагато часу, а ефект дають значний.

На уроках курсу „Я і Україна” під час усвідомлення нового матеріалу природничого спрямування вчитель може значну частину демонстраційних дослідів провести у формі фронтального експерименту, тим самим значною мірою підвищити їхню ефективність. Особливо цінним буває застосування цього методу, коли використовується наочне обладнання, виготовлене самими учнями у процесі практичних занять на уроках трудового навчання.

Поки учні не оволоділи навичками самостійної роботи з роздатковим матеріалом, процес ознайомлення з ним проходить під керівництвом учителя.

Найчастіше молодші школярі відчують потребу в керівництві, коли опановують новий вид роботи. Так, під час формування поняття про диких тварин у 3-му класі з дітьми обов'язково має працювати класовод за визначеною схемою. При цьому самостійність учнів на уроці менша. Після того як діти це засвоїли і далі необхідно сформулювати поняття про свійських тварин, учитель пропонує провести аналогічну роботу самостійно. При цьому він має чітко дати завдання для самостійної роботи і вказати шляхи її виконання.

Самостійна робота буде проходити успішно лише в тому разі, коли дитина зрозуміла мету, їй цікаво її досягти, вона володіє навичками виконання тих дій, які запропоновані класоводом. Для цього молодшим школярам роздаються індивідуальні картки, в яких записано рекомендований план міркування.

Наприклад, картки з планом, що націлює на послідовність виконання завдань та міркування учнів 3-го класу, які опановують поняття про свійських тварин.

1. Дай характеристику корови. Для цього:

- розглянь на малюнку корову. Назви характерні особливості її зовнішньої будови;
- охарактеризуй її спосіб життя;
- з'ясуй, чим вона живиться;
- яку користь вона приносить людині.

2. За таким самим планом дай характеристику інших тварин: вівці, свині, собаки.

3. Визнач, чим ці тварини різняться між собою.

4. Знайди ознаки, спільні для всіх цих тварин, на основі чого їх можна об'єднати одним поняттям „свійські тварини”. У даному випадку, коли вчитель дає лише вказівки для самостійної роботи учнів, а основну частину матеріалу вони вивчають самі, їхня самостійність більша і в роботах є елементи дослідження.

Усі роботи учнів можуть відрізнятися як за ступенем їх самостійності, так і за дидактичною складністю. Так, роботи, в яких роздатковий матеріал є ілюстрацією до пояснення вчителя або тексту підручника, легші і простіші для учнів; доля їх участі у виконанні самостійних робіт менша. І навпаки, роботи, які містять у собі елементи дослідження, вимагають від учнів більшої самостійності, вони складніші для них.

Форму самостійних завдань треба урізноманітнювати, щоб до сприймання матеріалу біла підключена пам'ять: зорова, слухова, моторна.

На успіх самостійної роботи істотно впливає спосіб постановки завдання (їх формулювання, вказівки щодо послідовності опрацювання матеріалу, розробка інструктажу до проведення дослідів тощо). Якщо вказівки мають загальний характер, бажано оформити їх у вигляді пам'ятки, яку вивішують на дошці.

У зв'язку з тим, що важливим резервом удосконалення навчально-виховного процесу в малокомплектній школі є навчання учнів умінню працювати з підручником, у підручнику „Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання” для студентів названо основні прийоми, які варто використовувати у роботі з навчальною книгою. Організовуючи самостійну роботу з підручником, слід мати на увазі те, що підручники створювались без урахування специфіки малокомплектної школи. Тому вчитель має продумати ряд запитань та завдань, які б допомогли спрямувати увагу дітей на виявлення ознак різних предметів та явищ, що зображені на малюнках. Наводяться такі завдання: знаходження в тексті формулювань, висновків; використання питань для самоконтролю; виконання завдань учителя після його розповіді (наприклад, знайти в підручнику певні умови, за яких може відбуватися явище, що розглядається); вивчення наведених у тексті прикладів, придумування власних; звернення до підручника з метою встановлення зв'язку між новим матеріалом і аналогічним попереднім; складання схем, таблиць за матеріалом прочитаного; поєднання аналізу підручника з роботою із картою, таблицями; опис ілюстрацій підручника тощо.

Для звернення уваги молодшим школярам слід давати такі завдання, для виконання яких потрібно поєднати розумові дії з практичними. Наприклад, не тільки прочитати, а й порівняти текст з попереднім, навести свої приклади, провести досліди, спостереження, визначити, що зайве у списку тощо.

Ілюстрації підручників використовуються для самостійної роботи школярів, особливо за відсутністю у школі відповідних наочних посібників. У такому випадку ілюстрації у підручниках „Я і Україна” є основними джерелами інформації.

Ступінь самостійності на уроках має визначатися в кожному конкретному випадку, але в цілому самостійність у роботі учнів повинна постійно зростати. Завдання для самостійних робіт мають бути середньої дидактичної трудності, яка теж постійно зростає. Для учнів, які гарно вчаться, проявляють особливий інтерес до предмета, слід передавати додаткові завдання.

Самостійні роботи учнів на уроці вимагають диференційованого керівництва з боку вчителя залежно від змісту і форми роботи, її обладнання, індивідуальних особливостей учнів і підготовки класу в цілому. Проблема самостійності освіти особливо важлива в сучасній освітній індустрії ще й виходячи з висунутої Національною доктриною розвитку освіти проблеми „безперервності освіти, навчання протягом життя”: саме школі належить формувати потреби та здатність особистості до самоосвіти [5, 5].

Виконану самостійну роботу вчитель має перевірити, оцінити й підвести підсумки. Деякі роботи, особливо спочатку, можуть зачитуватися учнями на уроці, що дає змогу всьому класу проаналізувати свою працю й оцінити її одразу ж після виконання. У процесі перевірки завдань необхідно врахувати правильність і повноту роботи, свідомість і самостійність її виконання, визначаючи при цьому основні ознаки понять. Перевірку виконання домашніх завдань можна проводити диференційовано, у процесі діалогу, не виділяючи в окремий етап уроку і передаючи функції вчительського контролю самим учням – у разі організації самоконтролю та взаємоконтролю. Для організації самоконтролю використовують переносні дошки з відповідями, підписами, таблиці, схеми тощо.

Ми вважаємо, що з метою підвищення педагогічної майстерності вчителів малокомплектної школи (особливо тих, яким доводиться проводити заняття одночасно в 3-4 класах) вищим навчальним педагогічним закладам доцільно: передбачити створення спецкурсів („Особливості викладання дисциплін у сільській малокомплектній школі”, або „Сільська малокомплектна школа та її перспективи” тощо); науковцям та кращим учителям-практикам значну увагу потрібно приділити підготовці та виданню спеціальної науково-методичної літератури з питань організації навчально-виховної роботи в сільській малокомплектній школі; виявляти, вивчати, впроваджувати і поширювати кращий педагогічний досвід з проблем методичного забезпечення уроків малокомплектної школи.

Список використаних джерел

1. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підр. для студ. пед. ф-тів. – К.: Абрис, 1997. – 416с.
2. Кузь В.Г. Воспитательный комплекс „Детский сад – школа”. – Смоленск, 1990. – 54с.
3. Біда О.А. Природознавство і сільськогосподарська праця: Методика викладання: Навч. посібник для студентів пед. ф-тів вищих навч. закладів та класоводів. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2000. – 400с.
4. Пакулова В.М. Малочисленная школа: Методика обучения биологии. – М.: Гуманіст. изд. центр ВЛАДОС. – 2001. – 128с.
5. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджено Указом Президента України від 17.04.2002 р. №347 / 2002 // Освіта України. – №33 за 23 квітня 2002 р. – С.4-6.